

вості функціонування та ймовірні сценарії реформування / В.Д. Лагутін, Ю.І. Зігліна // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №9(75). – С. 45–56.

10. Бабак А. Усовершенствование системы государственного регулирования тарифов на рынках коммунальных услуг / Алена Бабак // Конкуренция. – 2006. – №1. – С. 27–34.

11. Дерябина М. Реформирование естественных монополий: теория и практика / М. Де-

рябина // Вопросы экономики. – 2006. – №1. – С. 102–121.

12. Малахова Н. Естественным монополиям – противозатратный механизм / Наталия Малахова // Конкуренция. – 2007. – №3. – С. 32–39.

Статья поступила в редакцию 10.04.2009

В.С. САФОНОВА, к.е.н., с.н.с.,
Институту вищої освіти АПН України

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Вища освіта як сфера надзвичайно важливої соціально-економічної діяльності є стратегічним ресурсом розвитку суспільства, забезпечення зростання його технологічного рівня і конкурентоспроможності в умовах глобалізації сучасного світу.

Стрімка інтелектуалізація економіки визначила наступний етап розвитку суспільства як інформаційний, в якому найбільш цінним ресурсом виступає інформація та наукомісткі технології. Першою необхідною умовою створення середовища для поширення і розвитку цих ресурсів стає наявність кваліфікованих кадрів, здатних продукувати та працювати з інформаційними ресурсами. Зрозуміло, що за таких умов роль вищої освіти, призначенням якої є поширення знань і формування нової якості людських ресурсів, зростає і водночас потребує переосмислення.

Країни світу, як розвинені, так і ті, що розвиваються, перебувають в процесі постійного пошуку і трансформації своїх національних систем освіти, які мають відповідати новим вимогам становлення інформаційного суспільства та можуть стати вирішальним фактором досягнення конкурентоспроможності країни в світовому просторі.

Проблеми розвитку освіти в Україні в умовах сучасної глобалізації досліджувались в роботах відомих вітчизняних науковців: А. Галагана [3], С. Ніколаєнко [4], В. Кременя [10], Боброва [8], І. Каленюк [9], А. Кочеткова [2] та багатьох інших.

З огляду на наукові надбання багатьох українських науковців, дедалі рельєфніше окреслюється коло питань, які потребують подальшого осмислення й аналізу, зокрема, акту-

альним є розроблення таких теоретичних і практичних підходів, які, узгоджуючись із вимогами до освіти, що зумовлені впливом глобалізаційних та інтегративних процесів, забезпечували б ефективність просування матеріальних, фінансових і трудових ресурсів й раціональне їх використання для досягнення суспільно та особистісно обумовлених цілей розвитку національної освіти в контексті підвищення її якості.

Метою статті є дослідження проблем модернізації національної системи вищої освіти в контексті глобалізації та розробка пропозицій щодо створення конкурентного ринку освітніх послуг.

Поняття «глобалізація» увійшло в наш лексикон порівняно недавно. Позначена цим терміном тенденція багато в чому визначає риси невідворотного майбутнього. Глобалізація формує нову еру взаємодії між націями, економічними й політичними системами, між людьми. Оскільки в епоху глобалізації світ стає не таким, яким він був 10, 15, 20 років тому, то й підготовка особистості до життя в цьому світі повинна стати іншою. У цьому зв'язку на перший план розв'язуваних суспільством завдань виходить зміна ролі вищої освіти й виховання.

Особливо гостро сьогодні стоять проблеми розвитку вищої освіти. В Україні вища освіта якісно завжди була високою. В принципі, такою вона залишається й сьогодні. Випускники українських вузів, особливо фізико-математичного, медичного, авіаційного, інженерно-технічного й хіміко-технологічного

© В.С. Сафонова, 2009

профілів працюють і мають авторитет практично у всіх країнах світу. Навчатися у вузах України вважається престижним для молоді багатьох країн. Однак вища освіта в Україні має й ряд протиріч, без вирішення яких важко говорити про її подальший розвиток і конкурентоспроможність на світовому рівні. Насамперед, варто сказати про те, що більшість вузів країни виявилися слабко підготовленими до ефективної роботи в умовах глобалізації. До реалізації нової моделі фахівця. Звичайно, в Україні є вузи, рівень яких не уступає провідним закордонним університетам. А рівень деяких – значно перевершує їхні показники. Однак цього аргументу сьогодні недостатньо. Труднощі в системі вищої освіти усе ще великі. Найбільш відчутні з них – це криза фінансування й відтік талановитих молодих учених і педагогів. Якщо в розвинених країнах світу бюджетні витрати на освіту становлять у Великобританії – 5,3%, у Німеччині – 5,4 %, у Франції – 6,0%, у США – 6,9%, у Канаді – 7,3 % валового внутрішнього продукту [10], то нинішнє держбюджетне фінансування освіти в Україні не витримує ніякої критики. Дана обставина й викликає відтік зі сфери вищої освіти кваліфікованих кадрів.

Основні вимоги глобалізації до людини – високий професіоналізм. Підняти його повинні університети й інші вищі навчальні заклади. Але їхнє забезпечення сьогодні – 30-40% потреб, а підготовка фахівців здійснюється значною мірою за рахунок ентузіазму й відданості своїй справі тих, хто продовжує трудитися в системі вищої освіти. Але сьогодні в наш час людина не може працювати на «ентузіазмі», а жити – на «ринкових засадах». Ринкові відносини й ентузіазм – несумісні. За все треба платити. Не можна підготувати професіоналів по багатьом професіям без новітнього встаткування, а воно дуже дороге – десятки, сотні тисяч, а може, і мільйони доларів. Висновок один: якщо ми хочемо жити на рівні розвинених країн світу, то зобов'язані вкладати кошти в освіту, насамперед університетську. Університетська професура (мається на увазі весь викладацький склад) повинна навчитися заробляти гроші, працювати над собою, постійно нарощувати свою наукову заможність, відтворювати інтелектуальну напругу найвищого світового рівня.

Загальновизнаним є факт, що освіта надає необхідні знання та вміння, які сприяють формуванню наукового світогляду, розвитку здібностей, адаптації до змін форм діяльності.

Освіта прискорює процес адаптації людини до соціальних умов, у яких переважає чинник, невизначеності, активно сприяє коригуванню моральних якостей особистості.

У цьому аспекті слушною є думка Дж. Дьюї, який у фундаментальній праці "Демократія й освіта" [1] ще на початку ХХ ст. наголошував на тому, що освіта має найперше слугувати досягненню більшої соціальної згоди і тому особлива надія пов'язана зі школою. Саме школа мусить утверджувати місце кожної особи в суспільстві, узгоджувати впливи на особу у межах спільнот, бо одні правила функціонують в сім'ї, інші – на вулиці, ще інші – у майстерні чи релігійній громаді. Тому є велика загроза для особи, яка входить у кожен із цих спільнот і живе за різними нормами емоційного реагування, загубити власне "Я", розщепитися на шматочки. Саме ця небезпека породжує постійне завдання школи об'єднувати суспільство.

Ще одна важлива мета сучасної демократичної освіти – домогтися, щоб суспільна корисність (набуття досвіду) й особиста культура (розумове збагачення) органічно поєднувались в освіченій людині, слугуючи її успішній адаптації.

Отже, становлення особистості в контексті її соціалізації, духовності, моральності, творчого розвитку тощо – одна із чільних функцій освіти.

Водночас не менш важливою є й інша її функція – економічна, що полягає у відтворенні кваліфікованої робочої сили, конкурентоздатної в умовах ринкової економіки. Успішна реалізація вищенаведених функцій освіти щонайменше можлива на основі створення достатніх ресурсних умов для якісної діяльності освітньої галузі.

Як відомо, виділяють дві тенденції взаємовідносин між державою та системами освіти. Перша передбачає, що темпи розвитку освіти та ступінь її державної підтримки повинні визначатись соціально-економічним станом суспільства. Друга тенденція виявляється у пріоритетній підтримці системи освіти, в основі якої визнання її ключової ролі при розв'язанні економічних і соціальних проблем суспільства. Для нашої держави характерна перша тенденція, що досі не подолана і базується на залишковому підході держави до проблем освіти. Останнє обумовлено не лише дедалі більшими витратами і фінансовими обмеженнями у державній підтримці галузі, а й недостатнім урахуванням таких явищ, як глобаліза-

ція, конкуренція, технології тощо, що є загально визначеними джерелами трансформації Європейського освітнього середовища загалом і кожної держави зокрема. А це не лише не сприяє підвищенню якості освітніх послуг, а й значною мірою гальмує суспільний розвиток.

Глобалізація невпинно інтенсифікує всі сфери життя й тому, незважаючи на державні кордони, ми постійно стикаємось із стохастичним переміщенням фінансових, товарних, міграційних потоків та капіталу, ідей і технологій тощо, а це й обумовлює динамічний характер економічного середовища.

Зокрема, вступ до СОТ (світової організації торгівлі) ще більше загострює конкурентну боротьбу між підприємствами (організаціями) за сферу діяльності у певному секторі економіки й тому вистояти за таких умов можливо тільки застосовуючи активну наступальну стратегію діяльності, що, своєю чергою, потребує відповідного кадрового забезпечення.

Як підтверджує практика, в умовах нестабільного розвитку економіки виживають лише організації зі стійкою адаптивною структурою, стратегія функціонування яких переформатована від ресурсоспоживання до ресурсотворення, тобто на розвиток людського капіталу, що значною мірою обумовлюється ефективним функціонуванням усієї системи освіти. Суспільство, яке не лише трансформується, але й орієнтується на позитивні зміни, тобто на лідерство в цивілізаційному змаганні, потребує нових освітніх орієнтирів, які базуються на розумінні, що, незважаючи на відмінності між державами і континентами, вища освіта справді перетворюється на глобальне підприємство, де фундаментальні завдання, викликані змінами у сфері технологій, глобалізацією та конкуренцією, вже давно стали спільними [6, С. 46].

Водночас, будь-яка країна, навіть перебуваючи у межах Болонської угоди, намагається розробити власну стратегію реагування на виклики глобалізації. Як наслідок – поширення глобалізаційних процесів спостерігається зростання конкуренції на економічному ринку щодо ідей, новітніх технологій тощо. Активними учасниками цього процесу є вищі навчальні заклади, які виборюють право на підготовку фахівців (бакалаврів, магістрів) із певного напрямку знань, пропонуючи студентам ширший спектр навчальних послуг, ніж інші ВНЗ.

Як відомо, основною метою Болонської угоди є створення конкурентоздатного Європейського ринку вищої освіти, який буде користуватись попитом у будь-якій державі світо-

вого співтовариства. Саме тому найбільш активні учасники на ринку освітніх послуг значно розширюють, наприклад, обсяги програм, що викладаються англійською мовою. Такий підхід дає змогу студентам, із різних країн визначити найбільш доцільні для них навчальні програми й одержати освіту, що відповідає певним стандартам якості.

Провідні університети на Заході вже усвідомили важливість вливу інформаційних технологій не тільки на процес опанування знаннями, а й на одержання конкурентних переваг на ринку освітніх послуг. Студенти можуть навчатися в університеті не лише за традиційною системою, а й використовувати ширші можливості будь-якого провідного ВНЗ у режимі "on-line", що, своєю чергою, позитивно впливає на рейтинг останнього і його фінансове становище. Слід відзначити, що на Заході вже давно розглядають освіту як галузь економіки. У США вона займає 5 місце серед інших галузей економіки; наприкінці ХХ ст. освітня галузь принесла прибуток у \$ 265 млрд. і забезпечила роботою 4 млн. людей [3]. Уже ці факти свідчать, що завдяки своїй позабюджетній діяльності система навчальних закладів (державних і приватних) ефективно вплетена в систему економічних відносин. Саме цей аспект повинен стати об'єктом ґрунтовного дослідження української економіки освіти.

Водночас існує і дещо інший погляд щодо освіти як галузі економіки. У межах Всесвітньої торгової організації основним документом для системи освіти є "Генеральна угода щодо торгівлі послугами" (ГУТП), згідно з якою "суто ринкове ставлення до освіти перетворює її на предмет "купівлі-продажу"; або наднаціональний характер ГУТП знижує роль уряду у регулюванні освіти, у виробленні власної культурної політики, зокрема у межах Болонського процесу" [3]. Тому в "Спільній декларації з вищої освіти та ГУТП", що прийнята чотирма асоціаціями ВНЗ Європи, Канади, США, а також у декларації конференції ректорів державних ВНЗ Латинської Америки міститься заклик до урядів не робити поспішних кроків у вищій освіті в контексті ГУТП, поки не досліджені наслідки включення освіти у сферу послуг, зокрема відносно якості, доступності та рівності в освіті.

У нашій державі на платній основі навчаються майже 70 % студентів ВНЗ і тому можна вважати фактом, що освіта розглядається як товар.

В одному із останніх документів Болон-

ського процесу чітко вказується на необхідність ставлення до освіти як до суспільного блага та суспільної відповідальності. Але такий підхід до освіти означає відмову у ставленні до освітніх послуг як до товару, визнання того, що економічний ринок не може справитися з усіма проблемами освіти. Саме останнє і спостерігається на ринку праці нашої країни, де за методикою розрахунку відповідних міністерств та відомств рівень безробіття сягає 9-11 % і далі зростає [4]. Отже, диплом про вищу освіту не гарантує достойного працевлаштування на ринку праці в умовах жорсткої конкуренції.

Доцільно зазначити, що формування цивілізованого ринку освітніх послуг в Україні дещо затяглось. Насамперед це обумовлено тим, що лише 2006 р. міжнародна спільнота визнала, що Україна – це держава з ринковою економікою, яка шляхом непростих трансформацій поступово входить у висококонкурентне глобальне середовище. Тому формування ринку освітніх послуг і впровадження його в освітню сферу можливо шляхом досягнення збалансованості між попитом та пропозицією на ринку праці, за умови ретельного обліку та раціонального використання всіх наявних ресурсів узагалі та фінансових зокрема.

Важливим у цьому процесі є розуміння того, що ринок освітніх послуг – це комплексне утворення, яке не обмежується лише діяльністю вищих навчальних закладів. Адже, процес соціалізації, становлення та коригування якостей особистості будь-якого демократичного суспільства має поступовий характер і, починаючись у ранньому дитинстві, тобто в дошкільному закладі, триває упродовж усього свідомого життя.

Тому пошуки ефективної організації навчально-виховної діяльності всієї системи освіти постійно перебувають у полі зору відповідних міністерств та відомств і є об'єктом дослідження не лише педагогічної науки загалом, а й "Економіки освіти" зокрема.

У контексті останньої мова йде не лише про ступінь державної підтримки цього процесу, а скоріше про раціональне використання, перш за все, бюджетних, фінансових надходжень у сферу освіти, що повинно забезпечити продуктивний розвиток потенціальних можливостей наших юних співвітчизників на кожній ступені процесу їх соціалізації. Тут доцільно підкреслити особливу роль громадськості. Недостатній громадський контроль за використанням ресурсів та якістю надання послуг на

місцевому рівні негативно впливає на імідж державної системи вищої освіти.

Слід ураховувати, що на регіональному рівні не існує єдиних підходів щодо частки місцевих бюджетів, які повинні спрямовуватися на вищу освіту. Це означає, що регіони, які прагнуть компенсувати недостатню увагу до вищої освіти з боку держави, змушені згортати свої інвестиційні програми. У той же час, регіони перебувають у різних економічних умовах і мають неоднакові можливості щодо фінансування вищої освіти, що спонукає відповідні навчальні заклади шукати джерела надходження додаткових інвестицій, тобто здійснювати некомерційну діяльність.

Щодо некомерційної діяльності системи вищої освіти, то доцільно нагадати один із принципів лібералізму, а саме: «Якщо не можеш дати гроші, дай свободу». Цим користуються практично всі держави світу, надаючи навчальним закладам освіти право залучати інвестиції із різних позабюджетних джерел. Зокрема, згідно з моніторингом економіки системи освіти на пострадянському просторі в структурі позабюджетних коштів навчальних закладів прибутки тільки від оренди основних фондів становлять 34,2 % у ВНЗ, 48 % у середніх професійних та 50 % у професійних закладах [7].

Діяльність закладів вищої освіти, що пов'язана із залученням додаткових інвестицій згідно із податковим законодавством, визнана некомерційною, що викликає певні проблеми. Останні пов'язані з тим, що додатковий прибуток, одержаний закладом освіти, практично неможливо використати за іншим спрямуванням, наприклад, на новий економічний проект. Така неузгодженість не сприяє розвитку конкурентних відносин в освіті.

Підсумовуючи вищевикладене, доцільно відзначити, що створення конкурентного ринку освітніх послуг неможливе без:

- надання світовим співтовариством Україні статусу держави з ринковою економікою;
- намагання стати рівноправним членом Європейської спільноти (Болонська Декларація, Світова організація торгівлі тощо);
- урахування впливу метатрендів (глобалізації, технологій, конкуренції тощо) на розвиток світової економіки взагалі та кожної країни зокрема.

Вищезазначені чинники й створюють методологічне підґрунтя для дослідження проблем модернізації національної системи освіти

в контексті "Економіки освіти" на основі:

- аналізу якості освітніх послуг, одержаних студентами (учнями) щодо відповідності потребам регіонів, держави та світової спільноти у сфері професійної підготовки;

- перетворення освітніх закладів і установ на організації, що постійно навчаються; докорінної зміни положення освітян у суспільстві (не лише матеріальне стимулювання, а й моральне заохочення освітян, створення умов для підготовки, підвищення кваліфікації, навчання на робочому місці, самоосвіти);

- фінансового забезпечення та державної підтримки необхідного рівня професійної освіти;

- узгодження змісту і організаційних форм професійної освіти з вимогами ринку та демократичного суспільства, не перетворюючи освіту на систему, що обслуговує переважно виробничу сферу;

- оновлення державних стандартів, які забезпечать безперервність освіти, збереження єдиного освітнього простору в умовах різноманітності освітніх систем, характер розвитку якого визначається потребами суспільства;

- оновлення нормативно-правового супроводу щодо комерційної діяльності навчальних закладів освіти;

- рівноправного доступу до освіти усіх категорій громадян (серед яких – національні меншини, малозабезпечені, громадяни з особливими потребами та ін.);

- підготовки високопрофесійних менеджерів, які відповідають західним стандартам і мають практичний досвід управління в ринкових умовах.

Реалізація саме таких підходів створить сприятливі умови для консолідації зусиль усіх зацікавлених учасників процесу розвитку національної системи освіти.

Література

1. Дьюї Дж. Демократія і освіта. – Л.: Літопис. – 2003. – 294 с.
2. Кочеткова А. Формирование человеческого капитала // *Alma Mater* (Вестник Высшей школы). – 2004. – № 11. – С. 17-21.
3. Галаган А. И. Проблемы присоединения к Генеральному соглашению по торговле услугами (ГАТС) в сфере образования: анализ мировых тенденций // *Известия МАИ ВШ*. – 2003. – № 3. – С. 65.
4. Ніколаєнко С.М. Стратегія розвитку освіти України: початок ХХІ століття. – К.: "Знання". 2006. – 408 с.
5. Саєнко Ю. Українське суспільство: соціологічний моніторинг. // *Універсум*. – 2006. – № 11-12. – С. 15-21.
6. Грин М., Ехель П., Барблан А. Дерзкий, хотя и маленький, новый мир высшего образования (реферат) // *Alma Mater*. – 2004. – №3. – С. 45-52.
7. Мониторинг экономики системы образования // *Информационный бюллетень Министерства образования РФ*. – 2003. – № 2. – С. 6.
8. Бобров В. Я. Про деякі аспекти глобалізації вищої освіти // *Соціально-економічні фактори розвитку України в умовах глобалізації*. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції / Упорядник І.С. Каленюк. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – С. 16-18.
9. Каленюк І. С. Проблеми розвитку освіти в Україні в умовах сучасної глобалізації // *Вища освіта України – Додаток 3 (т.3) – 2006 р.* – Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – С. 366-367.
10. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні спекти. Стратегія. Реалізація. Результати. – К.: Грамота, 2005. – С.423-426.

Статья поступила в редакцию 15.04.2009